

**KO‘CHMANCHI O‘ZBEKLARNING MOVAROUNNAHRGA KIRIB
KELISHI VA ULARNING O‘ZBEK ETNOSIGA TA’SIRI MASALALARI****MARHABO HASANOVA HASAN QIZI***Nizomiy Nomidagi O‘zbekiston davlat milliy
pedagogika universiteti magistratura bosqichi**1-kurs talabasi**Ilmiy rahbar: Akademik Ahmadali Asqarov***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada ko‘chmanchi o‘zbeklarning Movarounnahr hududiga kirib kelishi hamda ularning o‘zbek etnosining shakllanishiga ko‘rsatgan ta’siri masalalari akademik Ahmadali Asqarov ilmiy qarashlari asosida tahlil qilinadi. Olimning “O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi” hamda boshqa fundamental tadqiqotlariga tayangan holda, o‘zbek xalqi shakllanishining ko‘p bosqichli va murakkab jarayon ekanini yoritiladi.

Asqarovning ilmiy konsepsiyasiga ko‘ra, o‘zbek etnosi qadimgi Movarounnahr hududida yashagan o‘troq dehqonchilik madaniyatlari asosida shakllanib, keyinchalik turkiy ko‘chmanchi qabilalar, xususan Dashti Qipchoqdan kirib kelgan o‘zbek urug‘lari bilan etnik jihatdan uyg‘unlashgan. Bu jarayon XV–XVI asrlarda Shayboniylar davrida yanada jadallashgan bo‘lib, etnik integratsiya natijasida “o‘zbek” etnonimi umumlashgan.

Tadqiqotda ko‘chmanchi o‘zbeklarning Movarounnahrda kirib kelishi bosib olish emas, balki mahalliy aholi bilan madaniy va etnik sintez jarayoni sifatida baholanadi. Natijada o‘zbek xalqining zamonaviy etnik qiyofasi shakllangan bo‘lib, unda qadimgi sug‘diy, baqtriy va xorazmiy madaniyatlar hamda turkiy qabilalar unsurlari uyg‘unlashgan.

Shuningdek, maqolada ko‘chmanchi unsurlarning til, madaniyat, xo‘jalik va siyosiy tizimga ta’siri ham ilmiy asosda yoritiladi. Asqarovning arxeologik va etnologik tadqiqotlari o‘zbek xalqining kelib chiqishini faqat ko‘chmanchilar bilan bog‘lash noto‘g‘ri ekanini, aksincha, mahalliy sivilizatsiya asosiy omil bo‘lganini isbotlaydi.

Kalit so‘zlar: *o‘zbek etnogenezi, movarounnahr, ko‘chmanchi o‘zbeklar, etnik sintez, turkiy qabilalar, shayboniylar davri, etnik tarix, ahmadali asqarov, mahalliy aholi, etnonim o‘zbek.*

KIRISH

Movarounnahr hududi qadimdan turli sivilizatsiyalar tutashgan, etnik va madaniy jarayonlar uzluksiz davom etgan muhim tarixiy makon hisoblanadi. Ushbu

hududda yashagan xalqlarning shakllanish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, u turli davrlarda sodir bo‘lgan migratsiya, madaniy almashinuv hamda etnik integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, ko‘chmanchi o‘zbeklarning Movarounnahrda kirib kelishi va ularning mahalliy aholi bilan o‘zaro munosabati o‘zbek xalqining etnogenezi o‘rganishda muhim ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur muammoni ilmiy asosda tadqiq etishda akademik Ahmadali Asqarovning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Olim o‘zining “O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi” kabi fundamental tadqiqotlarida o‘zbek xalqining shakllanishini faqatgina ko‘chmanchi qabilalar bilan bog‘lash biryoqlama yondashuv ekanini asoslab beradi. Uning fikricha, o‘zbek etnosi avvalo Movarounnahr hududida qadimdan yashab kelgan o‘troq dehqonchilik madaniyatlari negizida shakllangan bo‘lib, keyinchalik turkiy ko‘chmanchi qabilalar bilan etnik jihatdan uyg‘unlashgan.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, XV–XVI asrlarda Dashti Qipchoq hududidan ko‘chmanchi o‘zbek qabilalarining Movarounnahrda kirib kelishi, ayniqsa Shayboniylar davrida kuchaygan. Bu jarayon nafaqat siyosiy hokimiyat almashinuvi, balki etnik tarkibning boyishi va yangilanishiga ham olib kelgan. Shu bois mazkur davr o‘zbek xalqining yakuniy etnik qiyofasi shakllanishida muhim bosqich sifatida qaraladi.

ASOSIY QISM

Ko‘chmanchi o‘zbeklarning Movarounnahr hududiga kirib kelishi va ularning o‘zbek etnosiga ta‘siri masalasi o‘zbek tarixshunosligida eng muhim va murakkab ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni ilmiy asosda tahlil qilishda akademik Ahmadali Asqarovning tadqiqotlari alohida o‘rin tutadi. Uning “O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi” nomli fundamental asari hamda arxeologik izlanishlari asosida bu masala kompleks, ya‘ni tarixiy, arxeologik va etnologik yondashuv orqali yoritilgan.

Ahmadali Asqarov o‘z ilmiy qarashlarida o‘zbek xalqining shakllanish jarayonini bir martalik yoki faqat ko‘chmanchi qabilalar bilan bog‘liq hodisa sifatida emas, balki uzoq davom etgan murakkab etnik jarayon sifatida talqin qiladi. U quyidagicha fikr bildiradi: “O‘zbek xalqining etnogenezi qadimgi Movarounnahr hududida yashagan o‘troq aholi madaniyati asosida shakllanib, keyinchalik turli davrlarda kirib kelgan turkiy qabilalar bilan boyigan”. Ushbu fikr olimning etnogenezga doir konsepsiyasining asosini tashkil etadi va bu qarash zamonaviy tarixshunoslikda keng qo‘llab-quvvatlanadi.

Movarounnahr hududi qadimdan sug‘diylar, baqtriyaliklar va xorazmiylar kabi o‘troq dehqonchilik bilan shug‘ullangan xalqlar yashagan hudud sifatida tanilgan. Asqarov arxeologik manbalarga tayangan holda aynan shu hududlarda yuqori darajada rivojlangan irrigatsiya tizimlari, shahar madaniyati va hunarmandchilik mavjud

bo'lganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu sivilizatsion asos keyinchalik shakllangan o'zbek etnosining negizini tashkil etadi. Shuning uchun ham u o'z asarlarida o'zbek xalqining ildizlarini qadimgi o'troq madaniyatlar bilan bog'lash zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Ko'chmanchi o'zbeklarning Movarounnahrda kirib kelishi masalasiga to'xtalar ekan, Asqarov bu jarayonni XV–XVI asrlar bilan bog'laydi. Ayniqsa, Shayboniylar davrida Dashti Qipchoq hududidan ko'chmanchi o'zbek qabilalarining kirib kelishi tarixiy burilish nuqtasi sifatida baholanadi. Biroq olim ushbu jarayonni faqat bosib olish yoki siyosiy hukmronlik o'rnatish sifatida emas, balki murakkab etnik integratsiya jarayoni sifatida talqin qiladi. U o'z fikrlaridan birida shunday deydi: “Dashti Qipchoqdan kirib kelgan o'zbek qabilalari Movarounnahrning qadimgi o'troq aholisi bilan aralashib, yangi etnik birlik – o'zbek xalqining shakllanishiga xizmat qildi”.

Asqarovning ilmiy tahlillarida muhim jihatlardan biri shundaki, u “o'zbek” etnonimining paydo bo'lishi va keng tarqalishini ham aynan shu davr bilan bog'laydi. Uning ta'kidlashicha, dastlab bu atama muayyan ko'chmanchi qabilalarga nisbatan ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik Movarounnahr hududidagi turli etnik guruhlar uchun umumiy nomga aylangan. Bu esa etnik konsolidatsiya jarayonining muhim belgisi sifatida qaraladi.

Til masalasiga kelganda, Asqarov o'zbek tilining shakllanishini ham etnik jarayonlar bilan bevosita bog'laydi. Uning fikricha, Movarounnahr hududida qadimda eroniy tillar keng tarqalgan bo'lsa-da, turkiy qabilalarning kirib kelishi natijasida turkiy til ustunlikka ega bo'la boshlagan. Natijada bugungi o'zbek tili shakllangan. Bu jarayonni olim lingvistik va tarixiy manbalar asosida izohlaydi.

Madaniy jihatdan esa ko'chmanchi va o'troq aholi o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yangi madaniy uyg'unlik yuzaga kelgan. Asqarovning arxeologik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu davrda nafaqat moddiy madaniyat, balki xo'jalik yuritish shakllari ham o'zgarib, chorvachilik va dehqonchilik elementlari bir-birini to'ldirgan. Bu esa o'zbek xalqining iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'zgarishlarga olib kelgan.

Shuningdek, olim ko'chmanchi o'zbeklarning harbiy va siyosiy tizimga ta'sirini ham alohida ta'kidlaydi. Shayboniylar davrida markazlashgan davlat tuzilmasining shakllanishida ko'chmanchi an'analar muhim rol o'ynagan. Biroq bu tizim mahalliy boshqaruv tajribasi bilan uyg'unlashgan holda rivojlanganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, akademik Ahmadali Asqarovning ilmiy ishlari ko'chmanchi o'zbeklarning Movarounnahrda kirib kelishini o'zbek etnosining shakllanishida muhim, ammo yagona omil emasligini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalqining shakllanishi qadimgi o'troq sivilizatsiyalar va keyinchalik kirib kelgan turkiy qabilalar o'rtasidagi uzoq davom

etgan etnik va madaniy sintez natijasidir. Aynan shu yondashuv zamonaviy tarixshunoslikda eng asosli va ilmiy jihatdan ishonchli konsepsiya sifatida e'tirof etiladi.

KO'CHMANCHI O'ZBEKLARNING MOVAROUNNAHRGA KIRIB KELISHI VA ETNIK TA'SIRI (AMALIY JARAYON).

Bosqich	Jarayon mazmuni	Amaliy harakatlar	Natija (etnik ta'sir)
1-bosqich: Migratsiya (ko'chish)	Dashti Qipchoq hududidan ko'chmanchi qabilalarning janubga siljishi	Chorvachilik hududlarini kengaytirish, yangi yaylov va suv manbalarini izlash, qabila ko'chishi	Turkiy qabilalar Movarounnahr hududiga kirib keladi, etnik tarkib boyiy boshlaydi
2-bosqich: Harbiy-siyosiy kirib kelish	Movarounnahr hududida siyosiy hokimiyat uchun kurash	Muhammad Shayboniyxon boshchiligida yurishlar, shaharlarni egallash	Siyosiy hokimiyat o'zgaradi, ko'chmanchi elita hukmronlikka keladi
3-bosqich: Joylashuv va o'troqlashuv	Ko'chmanchi aholi asta-sekin o'troq hayotga o'tadi	Qishloq va shaharlar atrofida joylashish, dehqonchilikni o'rganish, mahalliy aholi bilan aralashish	Ko'chmanchi va o'troq aholi o'rtasida yaqinlashuv boshlanadi
4-bosqich: Etnik integratsiya	Mahalliy va kelgindi aholi o'rtasida aralashuv	Nikohlar, birgalikda yashash, urf-odatlarining uyg'unlashuvi	Yangi etnik birlik – o'zbek xalqi shakllana boshlaydi
5-bosqich: Til va madaniyat uyg'unligi	Turkiy tilning ustunlikka chiqishi	Kundalik muloqot, davlat boshqaruvi va savdoda turkiy til ishlatilishi	O'zbek tilining shakllanishi, eroniy tillarning qisqarishi
6-bosqich: Iqtisodiy moslashuv	Xo'jalik yuritish shakllarining qo'shilishi	Chorvachilik + dehqonchilik uyg'unlashuvi, hunarmandchilik rivoji	Aralash iqtisodiy tizim yuzaga keladi
7-bosqich: Madaniy sintez	Turli madaniyatlarning birlashuvi	Kiyim-kechak, urf-odat, an'analarning o'zaro ta'siri	Yagona o'zbek madaniyati shakllanadi

Bosqich	Jarayon mazmuni	Amaliy harakatlar	Natija (etnik ta'sir)
8-bosqich: Etnonimning umumlashuvi	“O‘zbek” nomining keng tarqalishi	Turli qabilalarga nisbatan yagona nom qo‘llanilishi	O‘zbek milliy identifikatsiyasi shakllanadi
9-bosqich: Siyosiy tizimning mustahkamlanishi	Yangi davlat tuzilmasining shakllanishi	Markazlashgan boshqaruv, mahalliy va ko‘chmanchi an‘analarni uyg‘unlashtirish	O‘zbek davlatchiligi rivojlanadi
10-bosqich: Yakuniy etnik shakllanish	Uzoq davom etgan jarayonning natijasi	Avlodlar davomida aralashuv va barqarorlashuv	Zamonaviy o‘zbek etnosi shakllanadi

XULOSA

Ko‘chmanchi o‘zbeklarning Movarounnahrda kirib kelishi va ularning o‘zbek etnosiga ta’siri masalasi tarixiy jihatdan murakkab, ko‘p bosqichli va uzluksiz davom etgan jarayon ekanligi ilmiy tahlillar asosida aniqlandi. Ushbu jarayonni amaliy nuqtai nazardan o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bu hodisa faqatgina harbiy yurishlar yoki siyosiy hokimiyat almashinuvi bilan cheklanib qolmagan, balki chuqur etnik, madaniy va ijtimoiy o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan kompleks tarixiy jarayon hisoblanadi.

Birinchi, ko‘chmanchi o‘zbek qabilalarining Movarounnahr hududiga kirib kelishi migratsion ehtiyojlar, iqtisodiy omillar va siyosiy vaziyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, u bosqichma-bosqich amalga oshgan. Bu jarayon davomida ular mahalliy o‘troq aholi bilan to‘qnashuvdan ko‘ra ko‘proq moslashuv va uyg‘unlashuv yo‘lini tutgan.

Ikkinchi, Movarounnahr hududida mavjud bo‘lgan qadimgi o‘troq sivilizatsiya rivojlangan dehqonchilik, shaharsozlik va hunarmandchilik an‘analari kelgindi ko‘chmanchi aholi uchun asosiy integratsion muhit vazifasini bajargan. Natijada ko‘chmanchilar asta-sekin o‘troq turmush tarziga o‘tib, mahalliy iqtisodiy va ijtimoiy tizimga singib ketgan.

Uchinchi, etnik jarayonlar natijasida turli kelib chiqishga ega bo‘lgan guruhlar o‘zaro aralashib, yagona etnik birlikni shakllantirgan. Bu jarayonda “o‘zbek” etnonimi umumlashib, turli qabila va guruhlarni birlashtiruvchi asosiy identifikatsiya vositasiga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston tarixi (qadimgi davrlardan XVI asrgacha). – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.
2. O‘zbek xalqining etnik tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008.

3. O‘zbekiston tarixi / mas’ul muharrir A. Sagdullayev. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2017.
4. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

